

Natalia Bartkowiak-Bakun

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
e-mail: natalia.bartkowiak@up.poznan.pl

**UWARUNKOWANIA PERYFERYJNOŚCI
OBSZARÓW WIEJSKICH
W KONTEKŚCIE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU**

**FACTORS OF PERIPHERALITY OF RURAL AREAS
IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT**

DOI: 10.15611/pn.2017.466.03

JEL Classification: O 210, Q15

Streszczenie: W pracy dokonano pomiaru ładu społecznego. Stanowiło to punkt wyjścia do przeprowadzenia delimitacji obszarów wiejskich pogranicza zachodniego. Za przesłankę peryferyjności przyjęto niski poziom badanej kategorii. Pomiaru dokonano z wykorzystaniem miary syntetycznej. Badaniami objęto 310 gmin województw dolnośląskiego, lubuskiego i zachodniopomorskiego. Badania przeprowadzono dla lat 2008-2012. Otrzymane wyniki badań dowiodły znaczenia sytuacji demograficznej w kształtowaniu peryferyjności.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, pogranicze zachodnie, peryferyjność.

Summary: The aim of the following article is the diagnosis of the condition and the diversity of social order in rural areas of the western borderland. Conducted research measured social order and made a typology of rural areas. The assumed goal was realised with the application of synthetic measure. The spatial scope of the research comprises the rural areas of the western borderland, i.e. West Pomeranian, Lubuskie and Lower Silesian Voivodeships. The time range encompasses the period 2008-2012. The obtained results have shown the presence of significant differences in the level of social order in rural areas and the impact of demographic situation on the peripherality.

Keywords: rural areas, western borderland, peripherality.

1. Wstęp

Pojęcie obszarów peryferyjnych jest obecne w naukach społecznych i ekonomicznych. W jednych i drugich wywołuje konotacje pejoratywne, a wraz z nimi inne sposoby i wymiary postrzegania samego pojęcia. Wyróżniamy dwie grupy definicji peryferii: pierwsze odnoszą się do terenów odległych, odstających w sensie prze-

strzennym (geograficznym), od centrów życia społeczno-gospodarczego; drugie odwołują się do sytuacji ekonomicznej danego obszaru, która ze względu na struktury gospodarcze, sytuację demograficzną czy specyficzne problemy rozwojowe sprawia, że tereny te są postrzegane jako słabe gospodarczo (kryteria ekonomiczne) [Olechnicka 2004; Grosse 2004; Stanny 2013; Davies, Michie 2012].

Obszary wiejskie pogranicza zachodniego ze względu na uwarunkowania historyczne i silne oddziaływanie granicy charakteryzuje odmienność w zakresie struktur społeczno-gospodarczych i przestrzennych w relacji do pozostałych regionów Polski [Ciok 1990, s. 95]. Z drugiej strony układy lokalne obszarów wiejskich zasadniczo zmieniła transformacja ustrojowa (likwidacja Państwowych Gospodarstw Rolnych). Zaistniała sytuacja sprawiła, że powstała specyficzna przestrzeń wiejska, gdzie indziej w Polsce niespotykana, wyrażona osobowymi cechami mieszkańców, takimi jak poczucie braku szans i chęci zmiany. W rezultacie obszary te są miejscem występowania narastających i nierozwiązanych problemów rozwojowych, które pozostając nierozpoznane, istotnie zakłócają procesy rozwoju. Mając powyższe na względzie, przyjęto za cel opracowania identyfikację obszarów o niskim poziomie ładu społecznego, który tutaj przyjęto jako przesłankę peryferyjności.

2. Materiał i metoda

Zakres przestrzenny badań obejmował obszary wiejskie województwa: zachodniopomorskiego, lubuskiego i dolnośląskiego. Podmiotem są gminy wiejskie i miejsko-wiejskie badanych regionów (310). Badanie przeprowadzono dla lat 2008-2012. Materiał źródłowy stanowiły dane Banku Danych Lokalnych GUS.

Tabela 1. Przyjęty do badań sposób pomiaru ładu społecznego

Składowa	Wskaźnik
Sytuacja demograficzna	Wskaźnik feminizacji (20-35 lat)
	Relacja dzieci–starzy
	Przyrost naturalny (na 1000 mieszkańców)
	Saldo migracji (na 1000 mieszkańców)
Aktywność mieszkańców i władz lokalnych	Frekwencja wyborcza w wyborach lokalnych
	Udział radnych z wykształceniem średnim i wyższym (%)
	Stowarzyszenia i fundacje (na 1000 mieszkańców)
	Liczba imprez kulturalnych (na 1000 mieszkańców)
Warunki życia	Wydatki budżetu gminy na pomoc społeczną (zł/na 1 mieszkańca)
	Wydatki budżetu gminy na kulturę i sztukę (zł/na 1 mieszkańca)
	Wydatki budżetu gminy na kulturę fizyczną i sport (zł/na 1 mieszkańca)
	Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania (m ² na 1 mieszkańca)

Źródło: opracowanie własne.

Do realizacji celu badań dokonano pomiaru ładu społecznego. Przyjęto założenie, że ład społeczny stanowi wypadkową zmiennych opisujących składowe: sytuację demograficzną, warunki życia oraz aktywność mieszkańców i władz lokalnych (tab. 1). Dobór zmiennych do analizy uwzględniał przesłanki merytoryczne, statystyczne, a także wynikał z dostępności i kompletności danych. Do każdej ze składowych dokonano pomiaru syntetycznego, otrzymane wartości posłużyły jako cechy proste do pomiaru ładu społecznego. Pomiaru dokonano z wykorzystaniem miary syntetycznej, którą oznaczono metodą bezwzorcową [Wysocki, Lira 2005]. Otrzymane wyniki pozwoliły na przeprowadzenie klasyfikacji obszarów wiejskich ze względu na poziom ładu społecznego. Grupowanie przeprowadzono, posługując się średnią arytmetyczną i odchyleniem standardowym z wartości miernika syntetycznego, wyodrębniono cztery klasy o zróżnicowanym poziomie ładu społecznego.

3. Wyniki badań

Pomiar ładu społecznego stanowił podstawę do przeprowadzenia delimitacji obszarów wiejskich pogranicza zachodniego. W wyniku przeprowadzonej klasyfikacji obszary wiejskie pogranicza zachodniego podzielono na cztery klasy o zróżnicowanym poziomie ładu społecznego. Rozkład przestrzenny grupowania przedstawiono na rysunku 1. Otrzymane średnie wartości wskaźników dla poszczególnych klas zawarto w tabeli 2. Klasy gmin według województw przedstawiono w tabeli 3.

Obszary wiejskie klasy I skupiły 40 gmin (12,9%) o wysokim poziomie ładu społecznego. Jednostki te występowały najliczniej w województwie dolnośląskim (aglomeracja wrocławska i legnicko-głogowski okręg przemysłowy), pojedyncze reprezentantki występowały w lubuskim i zachodniopomorskim. Wszystkie badane zmienne uzyskały ponadprzeciętne wartości lub korzystne z badanego punktu widzenia. Zgodnie z otrzymanymi wynikami tereny te są atrakcyjne do osiedlania się; potwierdza to bardzo wysokie saldo migracji (14 osób na 1000 mieszkańców). Dodatkowo potencjał ludnościowy wzmacniany jest poprzez przyrost naturalny, który wynosi tutaj (2,4); dowodzi to udziału młodych ludzi w migracjach na obszary wiejskie. Ruch naturalny i wędrowniczy znajduje swoje odzwierciedlenie w piramidzie demograficznej, stan struktur ludnościowych ze względu na wiek przedstawiono miarą relacji dzieci–starzy, która w grupie tej wypada najkorzystniej. Stan równowagi występuje także w strukturze ze względu na płeć (por. szerzej: [Bartkowiak-Bakun, Standar 2014]).

Mieszkańcy obszarów wiejskich klasy I aktywnie uczestniczyli w życiu społecznym, odnotowano najwyższą frekwencję wyborczą (56%), a wybrani radni cechowali się przeciętnie najwyższym wykształceniem, 84% legitymowało się wykształceniem średnim lub wyższym. Ponadto chętnie korzystali z możliwości współpracy w celu realizacji wspólnych celów w ramach organizacji pozarządowych. Pozytywnym wzmocnieniem życia społecznego były liczne imprezy kulturalne, które hojnie wspierane są w ramach budżetów lokalnych. Poziom wydatków na kulturę fizyczną

i sport jest pochodną wyposażenia w infrastrukturę, której utrzymanie i odtworzenie wymaga stałych nakładów. Wartość wydatków w tym obszarze dla klasy I była blisko dwukrotnie wyższa od przeciętnej i wynosiła 209 zł na 1 mieszkańca. Miarą jakości życia obok dostępu do usług publicznych są warunki życia mieszkańców, tak w wymiarze dostępu do mieszkań, jak i ich wyposażenia. Do zobrazowania sytuacji posłużono się zmienną powierzchnia mieszkalna na 1 mieszkańca; dla klasy I wyniosła ona 34 m² na mieszkańca i była wyższa od przeciętnej o 8 m².

Drugą klasę utworzyły 94 jednostki (30,3%), których poziom zrównoważenia można określić jako dobry. Przestrzennie gminy te znajdowały się we wschodniej części badanego obszaru, najliczniej występowały na Dolnym Śląsku. Na przynależność do klasy II wpływ miały przede wszystkim cechy związane z sytuacją demograficzną, które zdecydowanie odbiegały od klasy wyższej. Pozostałe zmienne nie różnicowały w takim stopniu badanych jednostek. Obszary te charakteryzował wzrost liczby mieszkańców i równowaga w strukturze ludnościowej ze względu na wiek i płeć. Zmienne opisujące aktywność mieszkańców były na zbliżonym poziomie w relacji do klasy wyższej. Zdecydowane różnice odnotowano w obszarze warunków życia, gminy te cechowały o połowę niższe wydatki na kulturę i sztukę (93 zł); wynik ten można uzasadnić słabszą kondycją finansów lokalnych, a także niższą atrakcyjnością turystyczną (w gminach o wysokich walorach turystycznych wydatki były wyraźnie najwyższe). Mimo ogólnie dobrego stanu ładu społecznego odnotowano w klasie drugiej stosunkowo wysokie wydatki na pomoc społeczną (545 zł).

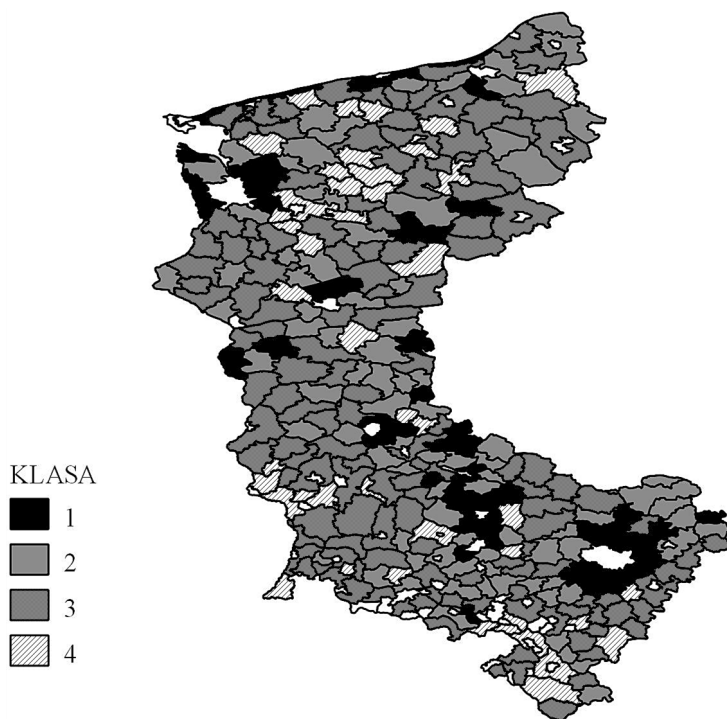
Blisko połowa badanych gmin zakwalifikowana została do klasy III (139 gmin, 44,8%), których poziom ocenić należy jako średni niższy. Obszary te usytuowane były dość równomiernie w regionach, tworząc zwarte i liczne grupy.

Tereny te charakteryzował odpływ ludnościowy (saldo migracji -1,2), któremu towarzyszył niski przyrost naturalny (0,3). Badana relacja dzieci–starzy¹ dowodzi postępującej starości demograficznej, jednak o niższym natężeniu niż w klasie IV. Obszary te są nieatrakcyjne pod względem osiedlania się. Niski wskaźnik feminizacji w wieku matrymonialnym² (90) przy wyższej mobilności kobiet dowodzi pośrednio, że problemem może być brak miejsc pracy, stąd odpływ kobiet.

Wskaźniki opisujące aktywność mieszkańców ukształtowały się na poziomie przeciętnym. Mieszkańcy obszarów wiejskich klasy III licznie korzystali z pomocy społecznej. Budżety lokalne pozwalały na stosunkowo niskie wydatki na kulturę i sport. Słaba dostępność do kultury dodatkowo pogłębiona była dużą odległością od głównych ośrodków kulturalnych, co w rezultacie może wpływać na wykluczenie z życia kulturalnego mieszkańców obszarów wiejskich.

¹ Jest to stosunek liczby dzieci w wieku 0-14 lat przypadających na 100 osób w wieku 60 lat i więcej. Wskaźnik ten obrazuje ilu wnuków przypada na jednego „dziadka lub babcie” [Holzer 1999, s. 161].

² Przyjęto wiek 21-35 lat.

Rys. 1. Poziom ładu społecznego

Źródło: opracowanie własne na podstawie [BDL GUS 2008-2012].

Grupę gmin, które określić można jako peryferyjne bądź zagrożone peryferyjnością, stanowią jednostki skupione w klasie IV. Najliczniej gminy te występowały w województwie zachodniopomorskim (15, głównie obszar Pomorza Środkowego), ponadto usytuowane były na pograniczu regionów oraz w obszarze pogranicza. Tere-ny te charakteryzują znaczny odpływ ludnościowy, potwierdzony przez ujemne saldo migracji (-2,3) i przyrost naturalny (-1). Sytuacja ta ma cechy trwałości ponieważ struktura ludności ze względu na wiek jest mocno zachwiana. Ponadto na obszarach tych odnotowuje się bardzo niski wskaźnik feminizacji w wieku matrymonialnym (87 kobiet/100 mężczyzn), co nie rokuje dobrze na przyszłość. Zła sytuacja demograficz-na współwystępuje z niską aktywnością mieszkańców, którzy mniej chętnie uczestniczą w wyborach lokalnych, rzadziej współpracują i przejmują inicjatywę, powołując stowarzyszenia czy fundacje. Wybrani przedstawiciele do rad gmin mają przeciętnie niższe wykształcenie. Dostęp do wydarzeń kulturalnych i nakłady na nie przeznaczo-ne, a także wydatki na sport i kulturę fizyczną zdecydowanie odbiegają od przeciętnej. Może to być wynik złej kondycji finansowej gmin, która pozwala na zaspokajanie podstawowych potrzeb wspólnoty. Mieszkańcy gmin klasy IV są największymi beneficjentami pomocy społecznej: przeciętnie pozyskują 690 zł.

Tabela 2. Wskaźniki opisujące ład społeczny według klas

Wyszczególnienie	Klasa				Ogółem
	I	II	III	IV	
Liczba jednostek	40	94	139	37	310
Średnie wartości wskaźnika					
Wskaźnik feminizacji (20-35 lat)	99,9	94,0	90,3	87,7	92,3
Relacja dzieci–starzy	105,2	96,6	90,7	84,4	93,6
Przyrost naturalny (na 1000 mieszkańców)	2,4	1,3	0,3	-1,0	0,7
Saldo migracji (na 1000 mieszkańców)	14,1	1,6	-1,2	-2,3	1,5
Frekwencja wyborcza w wyborach lokalnych	56,0	52,4	50,5	49,1	51,6
Udział radnych z wykształceniem średnim i wyższym	83,8	83,6	77,6	69,6	79,3
Stowarzyszenia i fundacje (na 1000 mieszkańców)	3,7	3,2	2,8	2,3	3,0
Liczba imprez kulturalnych (na 1000 mieszkańców)	11,1	7,3	7,5	5,0	7,6
Wydatki budżetu gminy na pomoc społeczną (zł na 1 mieszkańca)	425	545	605	690	574
Wydatki budżetu gminy na kulturę i sztukę (zł na 1 mieszkańca)	209	93	101	73	109
Wydatki budżetu gminy na kulturę fizyczną i sport (zł na 1 mieszkańca)	228	190	158	148	176
Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania (zł na 1 mieszkańca)	34,2	25,6	24,5	23,8	26,0
Wskaźnik syntetyczny	0,44	0,35	0,30	0,25	0,33

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Klasy według województw

Województwo	Liczba gmin	Klasa			
		I	II	III	IV
Dolnośląskie	133	22	38	62	11
Lubuskie	74	8	30	25	11
Zachodniopomorskie	103	10	26	52	15

Źródło: opracowanie własne.

4. Zakończenie

Obszary wiejskie pogranicza zachodniego pod względem ładu społecznego są istotnie zróżnicowane. Mając na uwadze wyniki badań i otrzymany rozkład przestrzenny, możliwe jest wyłonienie grupy obszarów o cechach peryferyjnych. Tereny te charakteryzuje brak równowagi w obszarze badanych struktur społecznych. Głównym uwarunkowaniem determinującym peryferyjność jest zła sytuacja demograficzna, wyrażona odpływem ludności, starzejącymi się wspólnotami lokalnymi; obie cechy znajdują odbicie w zachwianych strukturach ze względu na wiek i płeć. Nega-

tywnym zjawiskom demograficznym towarzyszą współwystępujące deficyty w obszarze aktywności mieszkańców i władz lokalnych, a także niska jakość życia, przy czym deficyty te mają charakter wtórny i są pochodną sytuacji demograficznej.

Otrzymane wyniki dowiodły, że do realizacji zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich polityka wobec nich powinna być ukierunkowana terytorialnie, tak by odpowiadała na potrzeby danego układu lokalnego.

Literatura

- Bartkowiak-Bakun N., Standar A., 2014, *Zróżnicowanie sytuacji demograficznej obszarów wiejskich pogranicza zachodniego*, RN SERiA, t. XVI, z. 6.
- BDL GUS 2008-2012, Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny.
- Ciok S., 1990, *Problematyka obszarów przygranicznych Polski Południowo-Zachodniej: studium społeczno-ekonomiczne*, Wrocław, s. 95.
- Davies S., Michie R., 2012, *Peripheral Regions: A Marginal Concern?*, EoRPA Paper, nr 11/6, University of Strathclyde Glasgow, Regional Policy in Europe, EoRPA Reports, Glasgow.
- Grosse T.G., 2004, *Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych*, Studia Regionalne i Lokalne, nr 1 (27).
- Holzer J.Z., 1999, *Demografia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Olechnicka A., 2004, *Regiony peryferyjne w gospodarce informacyjnej*, Wydawnictwo SCHOLAR, Warszawa.
- Proniewski M., 2014, *Polityka rozwoju regionów peryferyjnych*, Optimum Studia Ekonomiczne, nr 6 (72).
- Stanny M., 2013, *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Wysocki F., Lira J., 2005, *Statystyka opisowa*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Poznaniu, Poznań, s. 174-179.